

A többirányú megvilágítás fontossága

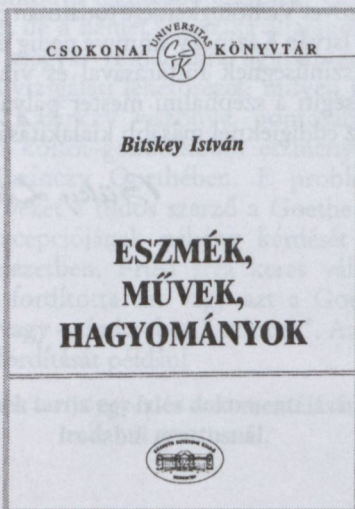
BITSKEY ISTVÁN: ESZMÉK, MŰVEK, HAGYOMÁNYOK

Bitskey István nyomatékosan szól a *többirányú megvilágítás* igényéről legújabb könyvének előszavában. Azaz nem is az előszóban: jobban tetszett ugyanis a szerzőnek, hogy korábbi példákat követve inkább *előljáró levelet* helyezzen több tanulmányt (és ezzel tudományos érdeklődésének fontosabb terepeit) bemutató kötetének élére. Úgy véli, hogy a reneszánsz és a barokk korszakok kultúrájának együttes vizsgálatával egyrészt tanítómestereit követi (hivatkozott tanítómesterei, Bán Imre és Klaniczay Tibor, régi magyar kultúránk és irodalmunk immár soha nem felejthető tudós kutatói), másrészt éppen az „ő eredményeikre építve törekszik e korszakok összképének gazdagítására, árnyalására, újabb értelmezési lehetőségeinek megfogalmazására” (7.). A régi magyar irodalom területén nagy biztonsággal mozgó, a szélesebb összefüggésekre és a részkérdésekre egyaránt fogékony szerző e rövid *Előljáró levélben* (melynek tulajdonképeni célja a tanulmányok rendjének megokolása és a módszer ismertetése)

múltra irányuló figyelmének

fontos igazolását is adja: eredményeivel *nemzeti önismeretünk, önszemléletünk és azonosságtudatunk* alapjait kívánja erősíteni (uo.). Ezt a programot számomra a tanulmánykötet címe is jelzi már. Az eszmék és művek ugyanis, miközben sokoldalú és változatos (filozófiai, teológiai, poétikai stb.) hagyományrendszerekhez kötődnek, kétségtelenül további, máig követhető hagyományokat is teremtenek. Úgy olvasom tehát a címet, hogy ott félreérthetetlen hangsúlyt kap a jelenidő. Ezt az olvasási és értelmezési módot valójában sohasem tudjuk megkerülni, ám mégsem haszontalan, ha erre néha (miként most Bitskey Istvántól) biztatást is kapunk.

A kötetbe válogatott, egyúttal bő két évtizednyi kutatómunka jellemző súlypontjait is felmutató 24 tanulmány logikusan tagolható három nagyobb egységbe. E nagyobb, 10–10 ill. 4 tanulmányt összefogó egységeket Bitskey István így határozta meg: I. *A reneszánsz vonzásában*; II. *A barokk jegyében*; III. *Múlt és jelen*. Mondtam az imént, hogy a hosszabb idő terméséből összeválogatott (kiemelt) tanulmányok a tudós-tanár kutatói érdeklődését is elsősorban jellemzik. Ez az érdeklődés (így gondolom) *dominánsan* a hazai művelődés és irodalom 16. és 17. századára irányul. Természetesen ez így eléggé durva és általános megállapításnak tűnik, hiszen e két évszázad a magyar művelődés (és irodalom) rendkívül sokrétű és intenzív korszakait fogja át. Specializált, módszertani-

Kossuth Egyetemi Kiadó
Debrecen, 1996
340 oldal, 480 Ft

lag felkészült szaktudományok széles köre képes csak lefedni a legfontosabb fejleményeket, a terepen történő bármely tájékozódás tényleg interdiszciplináris együttműködést kíván. Am ha sommás is a kiütemezett érdeklődésről szólva két évszázadot megjelölni, talán mégsem igazán jelentés nélküli: Bitskey István tanulmánykötete mind a témák, mind a tárgy megközelítése szempontjából nagy változatoságot mutat. Igaz, ez egyrészt egy *gyűjteményes kötet* jellegéből is következhet, ám ugyanakkor arról is beszélni kell, hogy az előbb említett interdiszciplináris igény nem csak a (hazai és nemzetközi) kutatók kívánatos összehangolását jelenti, hanem egyetlen kutató változatos témaválasztásában és -feldolgozásában is jelentkezhet. Ezért nehéz ez esetben a legmarkánsabb témakört megadni: a tanulmányok a gondolkodás- és az eseménytörténet igen sokoldalú megközelítését reprezentálják. Az általánosabb művelődési kérdések vizsgálata mellett pl. a kor vallásos gondolkodásnak többszintű bemutatása, a legszűkebben vett poétikai elemzés mellett pl.

zenetörténeti áttekintés

teszi a kötet írásait tényleg sokoldalúvá. Az érintett, többek között a magyar nyelvű irodalmi programok kialakulása szempontjából is rendkívül fontos századok kiemelt műfajai közül talán csak a *dráma* nem szerepel a vizsgálatokban. Egyébként a latin nyelvű vers és prózairodalomtól az anyanyelvű egyházi énekekig, a disputától a történet- és emlékirásig, az egyházi propagandát célzó fordítástól Balassi Bálint költészetéig (illetve egy évszázad Balassi-irodalmának áttekintéséig) terjed a skála. És itt természetesen nem a tanulmányok rendjét ismertetem, hanem a szemléletet jellemzem, csupán kiragadott példákon.

Egy tanulmánykötet anyagát nyilván úgy válogatja a szerző, hogy számára is fontos, de egyúttal a szakma és az oktatás

szempontjából is használható írások kerüljenek a kötetbe. Bitskey István azt mondja (még mindig az *Előljáró levélben*), hogy „oktatás, kutatás és tudományos közélet egymástól elválaszthatatlan hármaskörében születtek ezek az értekezések, szorosan kapcsolódva a debreceni KLTE (azaz a *Kossuth Lajos Tudományegyetem*) Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézetének munkájához, feladataihoz, hazai és nemzetközi kötelezettségeihez”. (8.) Érdekes lenne eljátszani itt azzal, hogy a kötetbe felvett legkorábbi tanulmány (1974) és a legújabb (1996) között vajon

milyen frekvenciát mutatnak a kiválogatott írások?

Mikor íródtak pl., előadás vagy jubileumi emlékülés keretében mikor hangzottak el, továbbá hol (milyen könyvben vagy folyóiratban) jelentek meg. Ezt eléggé jól lehet követni az egyes tanulmányokat külön kezelő *Jegyzetek* apparátusában (301–328.). Voltaképpen azonban nincs meglepetés: az 1974-es tanulmányt (*Stilusváltás Nyéki Vörös Mátyás költészetében*, II. 134–147. ill. Irodalomtörténeti Közlemények 1974. 330–338.) a megírás idejében sokáig nem követi másik. Fél évtized múlva viszont két tanulmány is érdemesnek bizonyult arra, hogy a szerző felvegye kötetébe (*Egy Rimay-vers világa*, I. 85–96. *Studia Litteraria*, 1979. 25–34.; ill. *Pöngését koboznak*, I. 97–109. A régi magyar vers. Szerk.: Komlós Tibor, Bp. 1979. 225–235.). Ezután aránylag egyenletesen vannak képviselve az esztendők, nem túlságosan eltérő frekvenciával. Némely évek hiányoznak (1985/86/88/91), mások viszont több tanulmányt is hoznak (kiváltképp 1987 és 1994). Nem lenne tanulság nélküli, ha az előbb jelzett vizsgálatot több lehetséges statisztikai szempontra is kiterjesztenénk: pl. a kötetbe, folyóiratba készült tanulmányok, valamint a jubileumi (jórészt szintén megjelent) előadások viszonya, időrendje; ezeknek a tanulmánykötetben

követett beosztása, az első megjelenés helye etc.

A szerző több tanulmányában is utal valamely jubileumi esztendő (születési és halálozási évforduló) fontosságára. Ezek az évfordulók szerinte ugyanis alkalmat szolgáltatnak arra, hogy egyes „kiemelkedő történelmi személyiségek” életműveivel „szembenézzon az utókor, a rájuk vonatkozó adatokat, új kutatási eredményeket rendszerezze, gyarapítsa, átfogó képet kíséreljen meg belőlük kialakítani” (*Pázmány grazi vitairatai*, II. 161. Pázmány halálának 350. évfordulójára készült). Ez a készítés, no meg a már idézett „tudományos közélet” fontos kötelezettségei magyarázzák azt, hogy a tanulmányoknak

több mint egyharmada évfordulókhöz kötődik.

Ezt is lehetséges (és a publikum/beszéd-tárgy viszonya szempontjából feltétlenül érdemes) tovább strukturálni. Vannak kiállítás megnyitójára, ill. évfordulós megemlékezésekre készült kimondottan alkalmi előadások (ilyen pl. a kronologikus elv miatt mindjárt a kötet élére helyezett Mátyás-tanulmány: „Az ország meg annak lakosai hasznára”, I. 9–15., ilyen a Szent István halálának 950. évfordulóján a Déri Múzeumban elhangzott előadása: *Irodalmunk Szent István-ábrázolásai*, III. 269–276., vagy ilyen Bocskai István születésének 425. évfordulóján ugyancsak a Déri Múzeumban elmondott megemlékezése: *Bocskai István alakja a magyar irodalomban*, III. 277–287.). Más jellegű, szorosabban szakmai közönségnek szánta azokat a tanulmányait, amelyeket évfordulóhoz kötődően ugyan, de kötetbe, tematikus folyóirat-számba írt, avagy jubileumi ülészakon mondott el. Csak néhányat említek. Luther születésének 500. évfordulójára készült nagyobb tanulmányához szorosan kötődik az itt publikált szöveg: *Luther és a magyar művelődés* (I. 47–54.), *Bethlen Gábor és a magyar művelődés* (I. 110–116.) a

fejedelem születésének 400. évfordulójára íródott, ugyancsak erre az évfordulóra készült (először előadás változatban) a *Bethlen, Pázmány és a Káldi-biblia* című tanulmánya (II. 195–203.). A kötet erős Pázmány-blokkjának már említett másik írása abba a tanulmánykötetbe készült, amelyet Pázmány Péter halálának 350. évfordulójára bocsátottak ki (*Pázmány grazi vitairatai*), *Mikes Kelemen és a magyar emlékirók* (II. 262–267.) Mikes Kelemen születésének 300. évfordulójára készített kötetben jelent meg először. És azután ott van még a jubileumi Balassi-konferencián elhangzott, csaknem száz esztendő Balassi-értelmezéseit higgadtan összefoglaló nagy áttekintése („Az magyar nyelvnek dicsősége.” *Balassi értelmezések, 1899–1994*. I. 68–84.) Ez nyitóelőadásként hangzott el a régi magyar irodalom kutatóinak legrangosabb hazai fórumán, a reneszánsz és barokk kutatásában (és oktatásában) érdekelt intézmények által szervezett szakmai konferencián. Összefoglalván a már kellő távolságba került értelmezéseket, ill. a nyugvópontra még nem mindenben jutott újabb (szerencsére nagyon megelégnékül) szakmai vitákat, maga is ajánl egyfajta árnyalt megközelítési módot, azaz „a tudományt előrevivő polémiaik mögött

a consensus communis

esélyeit” keresi (69.). Leghatározottabban éppen a *hagyomány* értelmezésében (nem ok nélkül gondoltam fontosnak már a cím kapcsán is erről beszélni). Balassi poétikájának rendkívül lényeges, egyúttal régi magyar irodalmi ismeretünk egyik alapkérdéséhez szól hozzá, éppen a hagyományok védelmében. A vitatott kérdés lényege az, vajon létezett-e Balassi előtt magyar nyelvű, udvari típusú szerelmi költészet? Csak az összegző tanulságot idézem ehelyütt Bitskey István tanulmányából: „Többágú kezdeményező szerepét kétségbe nem vonva, humanista és trubadúr vonásait egyidejűleg szem előtt tartva is

josnak tartjuk azonban azt az álláspontot, amely szerint új házat építeni csak már meglévő építőkövekből lehet, versekből katedrális emelni csak már korábban is volt szavakból, kifejezőkészletből, konvenciórendszerből, hazai és külföldi tradíciókból, egy meglévő kulturális kontextus egyes motívumaiból lehet” (83.). Ezzel az állásponttal természetesen nincs egyedül. Legerősebben Pirnát Antal sajnos nagy késséssel megjelent, de tanulságaival már másfél évtizede jelen lévő könyve képviseli azt a véleményt, hogy Balassi költészete egy akkor még eleven hazai poétikai tradícióhoz kapcsolódott. (*Pirnát Antal: Balassi Bálint poétikája, Humanizmus és reformáció 24. Bp. 1996.*) Bitskey István véleményének konferencia-vitája is hozzájárult ahhoz, amit ideálisnak tart, hogy ti. a szakmai viták *egyértelműbben szolgálják a tudományos megismerés ügyét* (83.).

Az évfordulók, jubileumi esztendőök szervező szerepéről beszéltem eddig. Úgy vélem, egy tudományos pálya kialakulásában nem elhanyagolható jelentőségűek. Vannak még további, igazán időhöz kötött alkalmak is. Ezek vagy ünnepek (tudós pályatársak tiszteletére összeállított kötetek), vagy fájdalmasan szomorúak, mint a halottaknak adózó emlékkönyvek. A szerzők mindkét esetben arra törekvesnek, hogy tisztelgő tanulmányaikkal az ünnepeket vagy búcsúztatott tudós munkájához, módszeréhez, tudományos terepéhez igazodjanak. Bitskey István két olyan tanulmányt is felvett kötetébe, amelyekkel a régi magyar kultúra és irodalom pótolhatatlan alakjainak,

Klanciczay Tibornak és Tarnai Andornak adózott

(*Lépes Bálint és az olasz „Seicento” stílus, II. 148–160. Klanciczay-emlékkönyv. Szerk.: Jankovics József, Bp. 1994. 334–343., illetve Esterházy Miklós, a hitvitázó nádor, II. 204–218. Tarnai Andor-emlékkönyv. Szerk.: Kecskeméti Gábor, Bp. 1996. 31–42.*) Nem

tudom, a nagy tudósok emlékének tisztelete, a tőlük tanult igényesség és fegyelem közrejátszott-e abban (vagy csak az én olvasatomat motiválja), hogy e két tanulmány a kötet legjobb írásai közé tartozik. Lépes Bálint püspök és királyi kancellár dekoratív írásmódjának (*conchetto predicabile*) mintáihoz való viszonyát vizsgálja olasz, latin és magyar szöveghelyeket összehasonlítva, meggyőző filológiai, érzékeny retorikai és stilisztikai érveléssel. A másik említett tanulmány a magyar próza történetének egy kevésbé elemzett emlékét, Esterházy Miklós nádor 1642-ben írott *Értekező levelét* állítja középpontba. A nádor, akinek egyébként nem járnak hivatalába „az írásmagyarozó szent doktoroknak nagy bőv írásainak olvasási”, leendő vejének, Nádasdy Ferencnek szánja a katolikus szellemű vitairatot. Bitskey István vizsgálja a vitamódszert, a polémiai stílusrétegeit, majd a nádor politikai szerepét. Úgy véli, hogy a vallás kérdéseiben szükség szerint vélekedett toleráns módon, s bár védelmezte a „catholica religiót”, a „vallásügy alkotmányos, országgyűlési rendezésével kívánta biztosítani az ország belpolitikai stabilitását” (217–218.).

Azt mondtam az előbb, hogy e két tanulmány a kötet legjobb írásai közé tartozik. Az értékelést is tartalmazó ítélet

nem feltétlenül harmonizál

más olvasók véleményével. Mert hiszen a kötetben szerepelnek olyan nagyívű, az oktatásban is régóta felhasznált összefoglalások, mint pl. *A magyarországi reformáció kialakulása és fejlődési irányai* (I. 34–46.), *A Száz fabula 1987-es kiadásának körültekintő utószava* (*Heltai, a fabulairó, I. 55–67.*), egy idegen nyelvű reneszánsz kézikönyv számára készült nagy összefoglalás (*Katolikus megújulás és barokk műveltség, II. 117–133.*), vagy az a tanulmány, amely legerőteljesebben tartalmaz újabb következtetéseket és eredményeket (*História, emlékirat, önvallomás, II. 225–261.*). Eze-

ket az írásokat azonban, éppen mert a szorosabb kutatás és a tágabb oktatás egyaránt számol már velük, nehezebb olyan revelációval olvasni, mint az igazán friss tanulmányokat.

Talán határozottabban említeni kellett volna azt is, hogy a különböző alkalmakra és alkalmakból született írások egyúttal a közönséghez is alkalmazkodnak. Ezért az értekező próza beszédmódja nem lehet minden tanulmányban azonos. Az eltérő megközelítések és problémafelvetések, a nagyobb összefoglalások, a rész-kérdések exponálása, a portrékon végzett „újabb ecsetvonások”, illetve a nagyon szoros műfaj történeti, próza- és verselemzések azonban elsősorú egységben mutatják

a többoldalú megközelítés

már jelzett igényét. Ezzel az igénnyel, a vizsgált témakörök többrétűségének feltétlen elismerésével harmonizál a szerző kedvelt, több tanulmányban is alkalmazott bevezetése: különböző nézőpontokból megfogalmazott kérdéseket sorol fel. Így például a Mátyás király emlékezete egyenesen hét kérdéssel indul (9–10.), a következő tanulmányt (*Tradíció és reprezentáció. Humanista szerzők Mátyás király udvari ünnepeiről*) három kérdés vezeti be (16.), Luther és a magyar művelődés viszonyának kapcsán pl. a következő kérdésekre támaszkodik az exozíció: „A középkor embere volt? Avagy humanista tudós? Forradalmár volt, aki új szellemi arculatot

adott Európának? Avagy konzervatív teológus, aki a helvét reformáció racionalizmusával nem volt képes lépést tartani, s megtorpant az általa elindított mozgalom útján? A polgári társadalom korai előhírnöke volt-e, vagy csupán a feudalizmusnak egyfajta 'javított' változatát akarta konzerválni?” (47. o.) Nekem tetszik ez a módszer. A felsorolt kérdéseket természetesen a kutatás (és részint az erre támaszkodó közvélekedés) ösztönzi, fontos közülük a legrelevánsabbat kiválasztani, vagy esetleg segítségükkel újat fogalmazni.

Nem lenne méltó, ha most még *hibavadászattal* is kiegészítenénk ismertetésünket. E főleg technikai hibák (mint pl. az, hogy a *Tradíció és reprezentáció* tanulmány jegyzetanyagának jó harmada eltűnt), a szerzőtől függetlenek. Feladatom nem is ez, legfeljebb vitatott szakmai kérdésekhez fűzhetnék saját véleményyt. Az ilyen jellegű vitának, úgy gondolom, helye lehetne ezen a fórumon. Ezúttal azonban nincs érdemleges kiegészítemem, fenntartásom, vagy kérdés. Örülök annak, hogy Bitskey István összeállította tanulmánykötetét, örülök annak, hogy immár együvé rendezve olvashatom válogatott írásait és használhatom azok eredményeit. (*Csokonai könyvtár. Bibliotheca Studiorum Litterarium 7. Szerk.: Bitskey István és Görömbői András.*)

Ötvös Péter